

जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत स्त्रियांच्या उच्च शिक्षणात येणाऱ्या वेगवेगळ्या समस्या व त्यांच्या पुढील आव्हाने

डॉ. साहेब विरभद्राव पडलवार,
ज.जि.म.वि.प्र. सह. समाजाचे, कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, उजगाव.

गोषवारा -

जागतिकीकरण हा एक घटक आहे जो शिक्षण व्यवस्थेवर लक्षणीय परिणाम करतो. अलिकडच्या वर्षांत, जागतिकीकरण हा शब्द वैज्ञानिक अभिसरण आणि राजकीय कोशात दृढपणे प्रवेश केला आहे. जागतिकीकरणाच्या संकल्पनेने अंतरनिर्भरता आणि आंतरराष्ट्रीयकरण सारख्या संकल्पनांची जागा घेतली आहे आणि आर्थिक, सामाजिक आणि राजकीय क्षेत्रातील आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या प्रणालीच्या विकासामध्ये गुणात्मकदृष्ट्या नवीन टप्पा दर्शविला आहे. नवीन प्रणालीचे सर्वात महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे तिची आंतरराष्ट्रीयता. हे सर्वसाधारणपणे ओळखले जाते की जागतिकीकरण व्यापक आहे, मानवी क्रियाकलापांच्या सर्व पैलूवर विस्तारित आहे आणि सामाजिक आणि वैयक्तिक जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांना प्रभावित करते.

जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेने संपूर्ण जगाला एक वाजारपेट बनवून ठेवले आहे. उद्योग जगत आणि उच्चशिक्षण यांचा थेट संबंध प्रस्थापित झाला आहे. त्यामुळे शिक्षण क्षेत्राने उद्योगातील नोकऱ्यानुसार कौशल्य विकसित करण्यावर भर दिला आहे. तसे परिवर्तन शिक्षण व्यवस्थेमध्ये घडवून आणले आहेत. सद्यस्थितीमध्ये शुद्धशास्त्र व नैसर्गिकशास्त्रांना म्हणावा तेवढा वाव उरला नाही. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत उपयोजित शाखा व व्यवसायिक कौशल्य विकसित करणाऱ्या विषयांना मागणी मोठ्या प्रमाणात आहे. नवनवीन शोध व औद्योगिकरणाचा वाढता प्रभाव यामुळे सामाजिक शास्त्र, मानवी विद्याशाखांचे मूल्य कमी होताना दिसत आहे. १९९० च्या पूर्वीच्या दशकात स्त्रियांचा मानवी विद्याशाखा व सामाजिक शास्त्रांमध्ये प्रवेश घेण्याकडे कल होता पण १९९० नंतर जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे हा कल बदललेला दिसून येत आहे. स्त्रीवादी परिप्रेक्ष्यातून स्त्रियांच्या शैक्षणिक पात्रतेकडे जर बघितल्यास त्यांचा उच्च शिक्षणात कमी सहभाग आहे. या शोधनिबंधाच्या माध्यमातून जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत स्त्रियांच्या उच्च शिक्षणात येणाऱ्या वेगवेगळ्या समस्या व त्यांच्या पुढील आव्हाने या विषयी भाष्य करतो. भारतातील सांस्कृतिक आणि आर्थिकसामाजिक विषमतेच्या प्रभावामुळे उच्च शिक्षणाच्या नोंदी राज्यनिहाय वेगवेगळ्या आहेत. हा लघुशोधनिबंध स्त्रियांच्या शिक्षणाच्या पुढील आव्हाने व त्यांच्याशी संबंधित कारणे शोधण्याशी संबंधित आहे. भारतातील विविध राज्यातील सामाजिक आर्थिक सांस्कृतिक स्थितीचा प्रभाव महिलांच्या उच्च शिक्षणावर पडलेला आढळून येतो त्यामुळे स्त्रियांच्या उच्च शिक्षणाचे प्रमाण हे राज्यनिहाय वेगवेगळे दिसून येते. महिलांच्या उच्च शिक्षणातील टक्का वाढवायचा असेल तर महिलांच्या उच्च शिक्षणातील समास्यांना दूर करून त्यांना मुख्य प्रवाहात सामील करून घेणे गरजेचे आहे.

प्रस्तावना -

माहितीकरण प्रक्रियेमुळे मानवी संसाधन हे उद्योगांच्या स्पर्धात्मकतेचे नवीन मापदंड बनले आहे. वस्तू आणि सेवांची गुणवत्ता सुधारणे, त्यांचे विविधीकरण आणि घट यासारख्या निर्देशकांचा वाढता प्रभाव जीवनचक्र, स्पर्धात्मकता उद्योगकांना विकासाची रणनीती विकसित करण्यास भाग पाडते जी मूलभूतपणे नवीन तंत्रज्ञान, उत्पादन संस्थांचे प्रकार, व्यवस्थापन आणि प्रशिक्षण सादर करण्याच्या समस्यांचे अभिन्नपणे निराकरण करते. अशा प्रकारे शिक्षण आणि प्रशिक्षण हे उद्योगांच्या व्यावसायिक धोरणाचे कायमस्वरूपी घटक बनतात. वाढत्या जागतिकीकरणाच्या संदर्भात वाढती स्पर्धा व्यावसायिक मंडळांना शिक्षण प्रक्रियेत अधिक सक्रियपणे हस्तक्षेप करण्यास आणि त्यांच्या मागण्या शिक्षण व्यवस्थेसमोर मांडण्यास भाग पाडत आहे.

विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धापासूनच जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेने जागतिक व्यापारात, दळणवळणाच्या साधनात, शैक्षणिक उपक्रमात आणि आर्थिक संबंधात मोठ्या प्रमाणात बदल घडून आलेला आढळून येतो. उच्चशिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांकरिता आता कुठल्याही देशाच्या सीमांची मर्यादा राहिली नाही. जागतिकीकरणाच्या युगात उच्चशिक्षणाकडे एक मोठी जागतिक व्यापारपेट म्हणून बघितले जाऊ लागले आहे. नाट्यमयरीत्या मध्यमवर्गीयांचा झालेला उदय आणि उच्चवर्गीयांकडे निर्माण झालेली संपत्ती याचा परिणाम असा झाला की या वर्गातील विद्यार्थ्यांचा विदेशी उच्चशिक्षण घेण्याकडे कल वाढू लागला आहे. तसेच वित्त आणि व्यापारामुळे सुद्धा जगभरातील देश एकत्र येऊ लागलेले दिसत आहेत. उद्योगजगत, कॉर्पोरेट वर्ल्ड आणि उच्च शिक्षण या तीन घटकात वैशिष्ट्यपूर्ण संबंध निर्माण झाले, त्यामुळे परिवर्तन असे झाले की नोकरिसाठी कौशल्याची आवश्यकता भासू लागली. परिणामी कला आणि शुद्ध शास्त्रे यांच्याकडे दुर्लक्ष होऊन व्यवहारिक विज्ञान आणि कौशल्य आधारित विषयांकडे विद्यार्थ्यांचा कल वाढू लागला आहे. त्यातून मग नवनवीन कौशल्यावर आधारित शाखा निर्माण झाल्या जसे किमास मिडिया अँड कम्युनिकेशन, फॅशन टेक्नॉलॉजी, मॅनेजमेंट, बायोटेक्नॉलॉजी, आर्किटेक्चर इत्यादी. नव्वदच्या दशकात सर्वसाधारणपणे महिला या कला, मानवविद्या, सामाजिकशास्त्रे यासारख्या शाखांमध्ये प्रवेश घेत असत आणि ते आजही काही प्रमाणात चालू आहे. तथापि ज्या शाखा ह्या फक्त पुरुषांसाठीच्या होत्या अशा शाखांमध्ये स्त्रिया शासकीय आणि खासगी संस्थेच्या माध्यमातून प्रवेश घेताना दिसत आहेत पण त्याचे प्रमाण मात्र कमी आहे. आपल्याला जर सामाजिक परिवर्तन आणि लिंगभाव समानता आणायची असेल तर प्रत्येक शाखेमध्ये स्त्रियांची संख्या कशी वाढेल याची जाणीव पूर्वक प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. बहुतेक ठिकाणी आजही आपण बघतो की मुले ही सायन्स शाखेमध्ये प्रवेश घेतात तर मुली या कला शाखेत प्रवेश घेतात ही पुरुषी मानसिकता बदलणे गरजेचे आहे. समाजात संतुलन साधायचे असेल तर मात्र स्त्री पुरुषांच्या कलात सर्वांना समान संधी दिली गेली पाहिजे.

अध्यासाचे गृहीतक -

- देशाच्या विकासात स्त्रियांच्या उच्च शिक्षणाला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे.
- जागतिकीकरणाचा स्त्रियांच्या उच्च शिक्षणावर परिणाम घडून आलेला आहे.

अध्यासाचे उद्दिष्टे -

- भारतीय स्त्रियांच्या उच्च शिक्षणाची सद्यस्थिती अध्यासणे.
- भारतीय स्त्रियांच्या उच्च शिक्षण पद्धती वरील जागतिकीकरणाचा परिणाम अध्यासणे
- भारतीय स्त्रियांच्या उच्च शिक्षण व्यवस्थेवरील समस्यांचा अध्यास करणे

शोधनिबंधाची अध्यास पद्धती - प्रस्तुत शोधनिबंध हा दुय्यम माहितीवर आधारित आहे दुय्यम सामग्री मध्ये विविध वर्तमानपत्रातील लेख, मासिके, पुस्तके, इंटरनेट इत्यादींचा माहिती संकलित करण्याकरिता आधार घेतलेला आहे.

जागतिकीकरणाची संकल्पना - जागतिकीकरण म्हणजे आपल्या क्षेत्राच्या भौगोलिक क्षेत्र पलीकडे उत्पादन आणि वितरण याचा विकास आणि विस्तार होण्याची प्रक्रिया होय. या अंतर्गत भांडवल वस्तू उद्योजक व्यावसायिक व मनुष्यबळ यांचा जगभर मुक्त संचार घडून येतो. राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेची जागतिक अर्थव्यवस्थेत परिवर्तन होण्याची प्रक्रिया म्हणजे जागतिकीकरण होय. थोडक्यात आपल्या देशाच्या भौगोलिक मर्यादेच्या बाहेर आर्थिक, राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक संबंध प्रस्थापित करणे व ती टिकवण्याच्या प्रक्रियेला जागतिकीकरण म्हणता येईल. दुसऱ्या महायुद्धानंतर संगणकीय क्रांतीने झालेल्या अमर्याद उत्पादनामुळे ते उत्पादन जगात जिथे जास्त किंमत मिळेल त्या बाजारात विना अटकाव शिरता आला. पाहिजे म्हणून, भांडवलशाही देशांनी आर्थिक व्यवस्थेचे नवी प्रतिमान आणले. ती खुली व्यापार व्यवस्था व जागतिक मुक्त व्यापार करार यातून सफल झाले आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेचे आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक, मानसिक, तत्त्वज्ञानविषयक, धर्म भाषाविषयक, महिलाविषयक इत्यादी बरेच आयाम आहेत. या सर्व आयामाचा गाभा अनिर्बंध स्वातंत्र्याचा आहे. आजच्या जगात सर्वात प्रकर्षाने प्रकट होणारा आयाम म्हणजे शिक्षणाचे बाजारीकरण होय.

उच्च शिक्षणातील महिलांची स्थिती - १९९१ नंतर भारतीय समाजव्यवस्थेत अनेक बदल घडून येत आहेत. उच्च शिक्षणामध्ये आणि खाजगी संस्था, विदेशी संस्था आता प्रवेश करत आहेत. तसेच अनेक भारतीय विद्यार्थी शैक्षणिक कर्त्र घेऊन विदेशी विद्यापीठातून उच्च शिक्षण घेत आहेत. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेचा प्रभाव थोडाफार का होईना महिलांच्या उच्च शिक्षणावरही पडू लागला आहे. महानगरांमधील स्त्री आता पॅशन डिझायनिंग सारख्या अध्यासक्रमाला, संगणकशास्त्र, मानव संसाधन व्यवस्थापन या सारख्या शाखांमध्ये प्रवेश घेऊ लागल्या आहेत आहे. या लघुशोधनिबंधाचा उद्देशच मुळात हा आहे की स्त्रियांची उच्च शिक्षणातील विविध शाखांमधील स्थितीचा शोध घेणे.

केवळ भारतीयच नव्हे तर जगात महिलांना शिक्षणाच्या, व्यवसायाच्या आणि त्या अनुषंगाने विकासाच्या संधी फार कमी प्रमाणात उपलब्ध होतात. पूर्वापार महिलांऐवजी पुरुषांना प्राधान्य मिळण्याची शक्यता सर्व ठिकाणी, सर्वकाळी दिसून येत असे आणि आजही त्याचे प्रमाण फारसे कमी झालेले नाही. भारतातील उच्चशिक्षण त्याला अपवाद कसे असेल?

२०१७-१८ मध्ये उच्च-शिक्षण घेणारे विद्यार्थी तीन कोटी ६६ लाख आहेत आणि त्यातील एक कोटी ७४ लाख, म्हणजेच ४७.६ टक्के मुली आहेत. २०११-१२ ते २०१७-१८ पर्यंतच्या सांख्यिकीचा आढावा घेतला तर ही संख्या एक कोटी ७४ लाखांपर्यंत पोहोचलेली दिसते. ही सहा वर्षांतली वाढ ३४ टक्के एवढी आहे. वाढीचे हे प्रमाण सुखवणारे आहे. १८-२३ या वयोगटाचा विचार केला, तर 'ग्रास एनरॉलमेंट रेशो' (जीआरई) इतर विकसित देशांच्या मानाने खूपच कमी आहे. २०१६-१७ मधला २५.२ टक्के जीआरई आता २०१७-१८ मध्ये २५.८ टक्के एवढाच वाढला आहे आणि २०२० पर्यंत तो ३० टक्के व्हावा, अशी अपेक्षा आहे. भारतात १८ ते २३ वयोगटातील केवळ २५ टक्के मुलीच उच्चशिक्षण घेत आहेत. मुलींचा ऋध २५.४ टक्के आहे, हे लक्षात घ्यावे लागेल.

आज एकूण १०३ विद्यापीठांपैकी १५ विद्यापीठे ही 'महिला विद्यापीठे' आहेत (राजस्थान ४, तामिळनाडू २ व आंध्रप्रदेश, आसाम, दिल्ली, हरियाणा, कर्नाटक, महाराष्ट्र, ओडिसा, उत्तराखंड व पश्चिम बंगाल या राज्यांमध्ये प्रत्येकी १). संख्या लहान असली तरी मुलींना केवळ मुलींच्या विद्यापीठात शिकण्याची संधी उपलब्ध आहे. महिला विद्यापीठांप्रमाणेच ११.४ टक्के महाविद्यालये ही 'महिला महाविद्यालये' आहेत. स्त्रियांच्या उच्चशिक्षणाशी निगडित असा एक मुद्दा म्हणजे ग्रामीण भागात बहुसंख्येने राहत असलेल्या स्त्रियांना महाविद्यालयांची उपलब्धता! ३५७ पैकी २०३ (४० टक्के) विद्यापीठे आणि ३९,०५० महाविद्यालयांपैकी ६० टक्के महाविद्यालये ग्रामीण भागात आहेत. अजूनही मुलींना फार दूरच्या ठिकाणी शिकण्यासाठी पाठवताना पालक सुरक्षेच्या कारणास्तव विचार करतात. अहवालानुसार भारतात सर्व शिक्षणसंस्थांमध्ये मिळून २३,१२१ मुलींची वसतिगृहे आहेत आणि त्यांची खर्परित्तश क्षमता ३२ लाख ८१ हजार एवढी आहे. परंतु केवळ १९ लाख ४२ हजार विद्यार्थिनीच या वसतिगृहांचा लाभ घेताना दिसतात.

मुलींचे उच्चशिक्षणातील प्रमाण जरी वाढताना दिसले तरी त्या मुख्यतः 'आर्से' आणि 'हुमनिटीज' या विषयातील पदवी अध्यासक्रम पसंत करतात, असे असे चित्र दिसते. तीन कोटी ६६ लाख विद्यार्थ्यांपैकी ७९ टक्के विद्यार्थी हे पदवीचे शिक्षण घेतात. त्यापैकी बी.ए. चा अध्यासक्रम स्वीकारणारे ९५ लाख म्हणजे सर्वाधिक विद्यार्थी आहेत आणि यांतील ५१ टक्के महिला आहेत. त्याखालील क्रमांकानुसार बी.कॉम अध्यासक्रमात ४० लाख विद्यार्थी आहेत आणि त्यातील महिलांचे प्रमाण ४७.५ टक्के आहे. इंजिनिअरिंग अध्यासक्रम ४० लाख विद्यार्थी करतात परंतु यातील महिलांचे प्रमाण अविश्वसनीय वाटावे एवढे कमी म्हणजे २८ टक्के आहे. अहवाल एक गौष्ट स्पष्टपणे नोंदवतो ती म्हणजे 'इन्स्टिट्यूट ऑफ नॅशनल इम्पार्टन्स' मध्ये स्त्रियांचे प्रमाण सर्वात कमी आहे. शैक्षणिक संस्थांमधील महिलांचे लाखांतील प्रमाणअसे का व्हावे?

आयआयटीसारख्या संस्थांमध्ये स्त्रियांचे प्रमाण १४ ते १६ टक्के करण्यासाठी मंत्रालयाला खास मोहीम राबवावी लागली. ७७९ जागा खास मुलींसाठी सर्व आयआयटीमध्ये निर्माण केल्या गेल्या. व्यवस्थापन अध्यासक्रमात मात्र ३८ टक्के महिला दिसतात. वैद्यकीय अध्यासक्रमात १०.९९ लाख एकूण विद्यार्थ्यांपैकी ६.७ लाख महिला विद्यार्थिनी आहेत.

वरील माहितीवरून महिला व्यावसायिक अध्यासक्रमांकडे कमी प्रमाणात वळतात, असे दिसते. याला अनेक कारणे अमु शक्यतात.

व्यावसायिक शिक्षणसंख्या या मोठ्या संख्येने खासगी संस्था आहेत. शासकीय आणि अनुदानित अशा दोन्ही प्रकारच्या संस्थांमध्ये १२ लाख मुले व्यावसायिक शिक्षण घेत आहेत, पण त्याच्या दुप्पट म्हणजे २४ लाख मुली खासगी संस्थांमध्ये व्यावसायिक शिक्षण घेत आहेत. व्यावसायिक शिक्षणाच्या सोयी फार कमी आहेत आणि आहेत त्या खासगी संस्थांनी मुरू केलेल्या असल्यामुळे अधिक खर्चिक असण्याची शक्यता! शिक्षणाच्या खर्चिक सुविधा मुलींपेक्षा मुलांना अधिक मिळवून देण्याची सामाजिक मानसिकता आजही आहेच. त्यामुळे व्यावसायिक शिक्षण घेणाऱ्या मुलींचे प्रमाण ३० टक्के देखील नाही.

समानतेची धोरण - भारतीय संविधानाने भेदभाव विरहित शिक्षणाची घटनात्मक सुरक्षा दिलेली आहे. दलित आदिवासी आणि महिलांना उच्चशिक्षणामध्ये संविधानात्मक संरक्षण दिलेले आहे. उच्च शिक्षणाकडे आर्थिक उज्वळी, विज्ञानाचा विकास आणि समानतेचे साधन आणि विकासाची ऊर्ध्वगती प्राप्त करण्याचा मार्ग म्हणून बघितले जाते. समाजव्यवस्थेत समोवताली असलेले दलित, आदिवासी, स्त्रिया, यांना सामाजिक न्याय प्राप्त करून देण्याचा एक मार्ग म्हणून उच्च शिक्षणाकडे बघितले जाते. हे स्वातंत्र्योत्तर शैक्षणिक धोरणात प्रतिबिंबित झाले होते.

१९९१ नंतर मात्र या स्थितीत नाट्यमय रीतीने बदल झालेले दिसून येते. राज्य उच्च शिक्षणाकडे तेवढ्या गंभीरतेने बघताना दिसून येत नाही. उच्च शिक्षणाचे खाजगीकरण करण्याकडे कल दिसून येतो. उच्च शिक्षणाची जबाबदारी शासन घेऊ इच्छित नाही. खाजगी विद्यापीठे निर्माण करण्याची परवानगी शासनाने दिलेली आहे. त्यामुळे उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात खाजगी संस्था येत आहेत. त्यामुळे जे मागासवर्ग, आदिवासी, दलित स्त्रिया उच्चशिक्षण शासनाच्या मदतीने घेऊ शकत होते, ती आता खाजगी विद्यापीठांमुळे घेणे अशक्य झाले आहे. एक तर शिक्षण खूप महागडे झाले आहे. या खाजगी विद्यापीठांची शैक्षणिक शुल्क जास्त आहेत. भारताची लोकसंख्या आज १.३५ करोडच्या आसपास आहे आणि उच्च शिक्षण घेणाऱ्यांची संख्या फक्त सहा टक्के आहे. त्याच तुलनेत अमेरिकेत ती ८८ टक्के आहे तर ब्रिटनमध्ये ती ५२ टक्के आहे. थायलंड सारख्या देशात त्यांची संख्या १९ टक्के आहे. तर इंडोनेशिया सारख्या देशांमध्ये ती अकरा टक्के एवढी आहे.

उच्च शिक्षणामध्ये महिलांचे प्रमाण अधिक का हवे? -

- उच्चशिक्षणामुळे स्त्रीला ज्ञानाची कवाडे खुली होतात. ती जगाकडे डोळसपणे पाहू शकते, पाहू लागते. अधिक अभ्यास करून नवीन ज्ञाननिर्मिती करण्याची उर्मी तिच्या मनात जागृत होऊ शकते. प्राथमिक, माध्यमिक शिक्षणापेक्षा उच्च शिक्षणानंतर नोकरी, स्वतःचा उद्योग सुरू करण्याची संधी अधिक असण्याची शक्यता वाढते. त्यामुळे अधिक आर्थिक संपन्नता येईल. अर्थात आर्थिक स्वातंत्र्य येण्यासाठी स्त्रीने स्वतः सत्रंग, सभान व्हावे लागते. कुटुंबाची योग्य काळजी घेऊ शकेल, अशी मानसिकता व्यक्तिनिष्ठ असल्याने त्याचा शिक्षणाशी संबंध नसेलही; परंतु उच्चशिक्षणामधून सुजाणपण आलेले असते, यातूनच अधिक उत्तम प्रतीचे कौटुंबिक जीवन निर्माण होऊ शकते.
- बारावीनंतर तीन वर्षे उच्चशिक्षणासाठी दिल्यामुळे विवाहाचे वय वाढते आणि अर्थातच लहान वयात विवाह झाल्यामुळे येणाऱ्या अनपेक्षित कौटुंबिक जबाबदाऱ्या आपोआप दूर होतात.
- उच्च शिक्षण घेतलेली स्त्री अधिक चांगल्या पगाराच्या नोकरीची अपेक्षा करते आणि त्यामुळे लेबर मार्केटकडे वळत नाही. स्त्रीच्या शिक्षणाचा समाजाला होणारा एक महत्त्वाचा फायदा म्हणजे अर्भक मृत्यूमध्ये होणारी लक्षणीय घट. अशिक्षित महिलेच्या अर्भकांच्या मृत्यूची शक्यता ६५ टक्के तर उच्च शिक्षण घेतलेल्या स्त्रीसाठी हीच शक्यता २० टक्के असते. आरोग्यविषयक सोयी-सुविधांचा जाणीवपूर्वक लाभ घेण्याची महिलांची पात्रता वाढते.
- उच्च शिक्षण घेतलेली स्त्री अधिक चांगल्या पगाराच्या नोकरीची अपेक्षा करते आणि त्यामुळे लेबर मार्केटकडे वळत नाही. स्त्रीच्या शिक्षणाचा समाजाला होणारा एक महत्त्वाचा फायदा म्हणजे अर्भक मृत्यूमध्ये होणारी लक्षणीय घट. अशिक्षित महिलेच्या अर्भकांच्या मृत्यूची शक्यता ६५ टक्के तर उच्च शिक्षण घेतलेल्या स्त्रीसाठी हीच शक्यता २० टक्के असते. आरोग्यविषयक सोयी-सुविधांचा जाणीवपूर्वक लाभ घेण्याची महिलांची पात्रता वाढते.
- युनिसेफच्या मताप्रमाणे शिक्षण आणि आर्थिक सुबत्ता या दोन्ही घटकांमुळे मुलींचे विवाहाचे वय वाढलेले दिसते.
- स्त्रियांच्या उच्च शिक्षणातील सहभाग कसा वाढवता येईल?
- विद्यापीठांनी नवीन युगाला, चौथ्या औद्योगिक क्रांतीला टक्कर देण्यासाठी नवीन सुयोग्य अभ्यासक्रम तयार केले पाहिजेत. मुलींना त्यांचे महत्त्व पटवून दिले पाहिजे. कारण नवीन अभ्यासक्रमांकडे साशंकतेने पाहण्याचा कुटुंबाचा दृष्टिकोन असतो.
- महाविद्यालयांमध्ये, विद्यापीठांमध्ये मुलींना सुरक्षितरीत्या राहण्याच्या योग्य सोयी असल्या पाहिजेत.
- सर्वच अभ्यासक्रमांमध्ये प्रत्यक्ष अनुभव घेण्याच्या संधीवर प्रामुख्याने भर हवा.
- स्त्रियांनी उच्च-शिक्षण घेण्यासाठी पुढे यावे, कुटुंबाने याकडे लक्ष पुरवावे, केवळ पदवी/ पदव्युत्तर पदवी घेण्यावरच भर न देता त्या ज्ञानाचा उपयोग स्वतःच्या, कुटुंबाच्या आणि पर्यायाने समाजाच्या विकासासाठी, उत्कर्षासाठी करावा हेच आजच्या युगातील सुखद स्वप्न ठरेल.

जागतिकीकरणामुळे स्त्रियांच्या उच्च शिक्षणावरील परिणाम - जागतिकीकरणाची प्रक्रिया सुरू होण्यापूर्वी भारताचे उच्च शिक्षणाकडे बघण्याचा दृष्टिकोन उदात्त होता तळागळातील समाजाचा विकास व्हावा ही उच्च शिक्षणाची भूमिका होती. उच्च शिक्षणविषयक आयोगाचे धोरणे असेच होते, नंतरच्या काळात कल्याणकारी भूमिकेला अपयश आले. दिवसेंदिवस ढासळत चाललेल्या भारतीय अर्थव्यवस्थेचे विकसित देशांना व जागतिक बँके सारख्या अर्थव्यवस्थांना आपली पाळंमुळं भारतात पसरवायला मुभा दिली. त्यातून उच्च शिक्षण क्षेत्रही सुटू शकले नाही. याचे गंभीर परिणाम आज शिक्षण क्षेत्रावर झालेले दिसून येत आहेत.

उच्च शिक्षणाच्या मूळ उद्देश याकडे दुर्लक्ष आपल्या देशाच्या घटनेने शिक्षण देण्याची जबाबदारी शासनाकडे सोपवली आहे. सक्षम समाज उभारणी, ज्ञान, आर्थिक विकास ही या धोरणाची उद्दिष्टे होती. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे शाळा, महाविद्यालय या गोष्टीची व्याख्या बदलून सरकारी पर्यायी औपचारिक शिक्षण केंद्र अशी करू पाहत आहे. विद्यार्थ्यांना विचार करायला प्रवृत्त करणे त्यांच्यात संवेदना क्षमता निर्माण करणे आणि माणूसपण याचा विचार रुजवण्याचा प्रयत्न आजच्या शिक्षण व्यवस्थेत होताना दिसत नाही. तसेच त्यांच्यात कौशल्य वृद्धी व्हावी यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न

होताना दिसत नाहीत. प्रत्यक्ष हाताने काम करण्याचा अनुभूती शिवाय ज्ञानाची समज पक्की होणार नाही, परंतु हा विषय अभ्यासक्रमात नाही. विद्यार्थ्यांना संपूर्ण आकलनाऐवजी स्मरणशक्तीला महत्त्वाचे स्थान दिले आहे. यामध्ये त्यांच्या करणाची इतर अंगे, समग्रविचार तर्कसंगत विश्लेषण, परस्पर संबंध जोडणे त्यांना पूर्णपणे फाटा देण्यात आला आहे. प्रचलित परीक्षा पद्धतीने तर शिक्षणाच्या बाजारीकरणाच्या प्रक्रियेला आणखीनच बळकटी आणली आहे. मूल्यमापन पद्धती आधीच ठरलेली असल्यामुळे मुलांना काय शिकवले जाणार, काय प्रश्न विचारले जातील याचा साचा अगदी बालवाडीपासून ते अगदी उच्चशिक्षणा पर्यंत पक्का झाला आहे. बोर्डांच्या परीक्षाना असलेल्या महत्त्वामुळे कुठलीही शाळा शिक्षणात नवनवीन प्रयोग करण्याचे धाडस करत नाही.

ज्ञान व समाधान यात तफावत जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत उच्च शिक्षणाचे बाजारीकरण झाले आहे. यात बाजार व्यवस्था पंजबूत करण्याचे साधन म्हणून विद्यार्थ्यांकडे पाहिले जाते. त्यावरून त्यांची किंमत ठरवली जाते. सुसंस्कृत मानवी समाज निर्माण व्हावा असा समग्र दृष्टीकोन नाकारला जात आहे. जागतिकीकरणाला आवश्यक तेवढेच उच्च शिक्षण महत्त्वाचे मानले जाते त्यामुळे समाजाच्या गरजा बाजूला सारल्या जातात आणि जागतिक बाजार व्यवस्थेत त्याला किंमत आहे अशाच उच्चशिक्षण अभ्यासक्रमाला व संशोधनाला आर्थिक मदत मिळू शकते. उच्च शिक्षणाच्या शाखा उपशाखा आणि कंपन्यासुद्धा ज्याना बाजार मूल्य नाही त्या टिकून राहणे अवघड आहे. उदाहरणार्थ मानवविद्या इतिहास समाजशास्त्र इत्यादी.

सामाजिक सांस्कृतिक विविधता नष्ट झाली जागतिकीकरणाला सामाजिक सांस्कृतिक विविधता सोयीची नाही. विविध ठिकाणी विविध प्रकारची राहणी, खाणेपिणे, सौंदर्य कल्पना असतील तर त्या त्या ठिकाणी स्थानिक पातळीवरच उत्पादन बाजारात असेल, ते सर्व नष्ट करून सर्वांनी एकाच प्रकारचे खाणे पिणे घ्यावं म्हणजे पैसा एकत्रितपणे ओढून घेता येतो, मात्र दुसऱ्या बाजूला धर्म, जाती, भाषा, लिंग या गोष्टी तश्याच राहाव्यात याकडे जाणीवपूर्वक लक्ष दिले आहे. विषमतेची उतरंड अबाधित राहणे बाजार व्यवस्थेला सोयीचे आहे. उदाहरणार्थ स्त्रियांच्या जाहिरातीतील वापर, इंग्रजीत ज्ञानाचा प्रसार, ठराविक आर्थिक गटांना मागास ठेवण्यास उपयोगी ठरते.

वंचिताना शिक्षणाच्या फायद्यापासून दूर ठेवणे विविध सामाजिक कारणांमुळे विकासाच्या वाटेवर मागे राहिलेल्या सर्व मुला-मुलींना दर्जेदार उच्च शिक्षण मिळावे यासाठी अनेक योजना मांडल्या जाऊनही राजकीय इच्छाशक्तीच्या अभावी त्या प्रत्यक्षात येऊ शकल्या नाहीत. गेल्या ७५ वर्षांत सरकारी शाळा, महाविद्यालयांमध्ये संख्यात्मक वाढ झाली असली तरी दर्जा मात्र घसरला आहे. खाजगी महाविद्यालये वाढले, सरकारी महाविद्यालये बंद पडू लागले, खाजगी महाविद्यालये न परवडू शकणाऱ्या स्त्रिया, मुलांसाठी काहीच पर्याय नाही. त्यामुळे जागतिक बँक व इतर विनीय संस्था यांना शिकवाव करायला संधी मिळाली. त्यामुळे कर्जाच्या मोबदल्यात उच्चशिक्षण खर्चात कपात करणाऱ्या अनेक योजनांचा आग्रह करण्यात येऊ लागला.

उच्च शिक्षणापासून दूर राहिलेल्या मुली, मुलांसाठी अनैपचारिक केंद्राचा पर्याय पुढे येऊ लागलेला आहे. त्यामुळे पंचतारांकित खाजगी महाविद्यालयापासून अगदी कमी पैशात सांगणान्या सर्वसाधारण महाविद्यालयापर्यंत विषम आर्थिक गटांच्या विद्यार्थ्यांसाठी त्या-त्या दर्जाच्या महाविद्यालयांची अशी विषम व्यवस्था उभी राहिली आहे. समान अभ्यासक्रम समान परीक्षा असूनही उच्च शिक्षणातील दर्जा यात तफावत असल्यामुळे कमी आर्थिक गटातील मुली, मुलांसाठी तिथपर्यंत पोचणे देखील अशक्य झाले आहे. उच्च शिक्षणाचा पैसा इतरत्र बळविण्यात आल्या त्यामुळे उच्च शिक्षण व तंत्र शिक्षणाचे व्यापारीकरण झाले. त्यामुळे कनिष्ठ मध्यमवर्ग व वंचित गटातील लोकांना शिक्षणाच्या प्रक्रियेपासून दूर ठेवले गेले. उच्चवर्गीयांच्या हातात विज्ञानाचे फायदे व संपूर्ण शिक्षण व्यवस्थेचा कल भोगवादाकडे राहिल.

केंद्रीय सर्वोच्च संस्थांचे खच्चीकरण केंद्र सरकारची नवीन शैक्षणिक धोरण फारच भयानक आहे. यूजीसी एआयसीटीई, आय एम सी एन सी, भारतातील सर्वोच्च केंद्रीय शिक्षण संस्था आज शिक्षणातील विविध क्षेत्रात महत्त्वाची भूमिका पार पडत आहे, वरील सर्व संस्थांच्या जागी एकच सर्वोच्च केंद्रीय संस्था म्हणून राष्ट्रीय उच्च शिक्षण व संशोधन आयोग करण्याचे धोरण अवलंबले जात आहे, हे धोरण फारच घाई गडबडीने व भविष्यातील परिणामांची चिंता न करता विचारशून्य पद्धतीने आखले आहे की, भविष्यात शिक्षणामध्ये या मूठभर लोकांची सत्ता राहिल.

परदेशी विद्यापीठांना भारतात मुक्त प्रवेश २००५ सली भारताच्या संसदेने खाजगी विद्यापीठांचा कायदा मंजूर केला आणि भारतात विदेशी विद्यापीठांना प्रवेश करणे शक्य झाले. त्यामुळे विदेशी विद्यापीठांना फिरचना, प्रवेश प्रक्रिया करण्याचे संपूर्ण स्वातंत्र्य असेल. स्त्रिया, आदिवासी, मागासलेल्यांना कोणतेही आरक्षण नसेल. जर खाजगी व विदेशी विद्यापीठांना भारतीय शिक्षण क्षेत्रात मुक्त कार्यप्रणाली राबवायला मुभा दिली तर शिक्षण ही एक प्रकारची क्रम वस्तू बनवून विविध पदवी व पदविका प्रमाणपत्रना किंमतीचे लेबल लावावे लागेल. त्यामुळे शिक्षणाचे कंपनीकरण, व्यापारीकरण होऊन राष्ट्र उभारणीसाठी उच्च शिक्षणाचा उद्देश बाजूला पडेल. भारतामध्ये शिक्षण व्यवस्थेत येणार्या या विदेशी विद्यापीठांना कोणीच हरकत घेऊ शकणार नाही. ही खाजगी व विदेशी विद्यापीठे भारतातील गर्भश्रीमंताना आपल्या पदव्या देतील त्यामुळे मोठ्या पगाराच्या नोकऱ्या श्रीमंतानाच मिळतील. स्त्रिया, आदिवासी, मागासले, गरीब व मध्यमवर्गीय यापासून वंचित राहतील.

निष्कर्ष -

स्वातंत्र्यानंतर समाजाच्या विकासाला महत्त्व देणारी राष्ट्र उभारणीसाठी आवश्यक असणारी राष्ट्रप्रेमी पिढी निर्माण करण्यासाठी आवश्यक असणारी शिक्षण पद्धती आपण स्वीकारली होती. स्वातंत्र्य भारताचे पहिले शिक्षणमंत्री मौलाना आझाद यांनी शिक्षण हे लोकशाही निधर्म व राष्ट्रीय जडणघडणीसाठी लागणारे प्रभावी साधन आहे असे स्पष्ट केले होते, तर १९६४ चाली स्थापन झालेल्या कोठारी आयोगाने शिक्षणाचे महत्त्व स्पष्ट करताना म्हटले आहे की, देशाचे भविष्य शाळांच्या वर्गात ठरणार आहे. आपल्या शाळा आणि महाविद्यालयातून बाहेर पडणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या संख्येवर आणि गुणवत्तेवर देशाची जडणघडण सर्वसामान्यांचे जीवनमान उंचावणे अवलंबून आहे. राष्ट्रीय आणि सामाजिक एकतेसाठी उच्च शिक्षण हाच उपाय आहे. देशात क्रांतिकारी शिक्षणाची गरज आहे. जे अतिशय महत्त्वाचा पण दुर्लक्षित अशा सामाजिक शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक कार्याला गती देईल याच दिशेने शिक्षणाची दिशा सुरू होती. परंतु आता १९९० नंतर भारतात सुरू झालेल्या जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेचे गंभीर परिणाम प्रत्ययास येऊ लागले आहेत. या प्रक्रियेने शिक्षणाचे बाजारीकरण झाले आहे. शिक्षणही बाजारात विकाऊ वस्तू अगर सेवा झाली आहे. अंबानी, बिलॉ अहवालाने शिक्षणाच्या खाजगीकरणाच्या धोरणाचे समर्थन करून व गुणवत्ता हाच निकष ठरवून शैक्षणिक धोरणात आमूलाग्र बदल सुचवले आहेत. या धोरणाचे सर्वात मोठा फटका स्त्रिया, ग्रामीण भागातील तसेच आर्थिक दृष्ट्या दुर्बल मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना बसणार आहे. अकराव्या पंचवार्षिक योजनेत खासगी, सरकारी भागीदारीतून शिक्षण देण्याचे मॉडेल मांडले असून

त्यावर समाजाचा आणि सरकारचा काही तावा असणार नाही. जनतेचा पैसा वापरून शिक्षणाचे खाजगीकरण, व्यापारीकरण करण्याचा डाव दिसतो आहे. महाराष्ट्र सरकारने २०११ मध्ये खाजगी विद्यापीठ विधेयक संमत करून परदेशी विद्यापीठांना महाराष्ट्रात प्रवेश करण्याची संधी दिली आहे. या विद्यापीठात राखीव जागा ठेवण्याची तरतूद नाही. फि आकारण्याचे कोणतेच नियंत्रण नाही. खाजगी महाविद्यालयाचा प्रभाव वाढत असून सरकारी महाविद्यालयांमधील विद्यार्थी संख्या कमी कमी होत आहे.

असे जरी असले तरी शासन विशेष करून केंद्र व राज्य शासनाने स्त्रियांची परिस्थिती सुधारण्यासाठी काही पावले उचलली आहेत. स्त्रियांना बारावीपर्यंत मोफत शिक्षण, वारसदार म्हणून हक्क देणारा कायदा हळूहळू स्त्रियांच्या बाजूने होऊ लागला आहे. आता सगळ्यात महत्वाचे म्हणजे, स्त्रियांनी आपल्या मुलांना किंवा मुलींना वाढवताना समानतेची वागणूक देऊन वाढविले पाहिजे. म्हणजे पुन्हा एकदा स्त्रियांनाच आपल्या मुला-मुलींना अधिक डोळसपणे व जागरूकतेने वाढविण्याची जबाबदारी पार पाडावी लागणार आहे. आजपासूनच जर घराघरात मुला-मुलींच्या शिक्षणाला समान महत्त्व दिले, तर आज नाही परंतु पुढील दोन-तीन दशकांमध्ये आपल्या समाजामध्ये स्त्रीविरोधी भूमिकेचा जोर कमी झालेला दिसेल आणि कुटुंब व समाजामध्ये स्त्रिया आत्मविश्वासाने व निर्भीडपणे वावरताना दिसू लागतील. स्त्री शिक्षणाचे अनेक फायदे आहेत. शिक्षण प्राप्त करून स्त्रियांमध्ये आत्मविश्वास आणि आत्मसन्मान निर्माण होतो. या शिवाय महिलांना शिक्षित केल्यावर कुटुंबाला त्याचे फायदे होतात. शिक्षित महिला नोकरी करून आपल्या कुटुंबाला आर्थिक मदत करू शकते. शिकलेली स्त्री आपल्या मुलांना कधीही अशिक्षित राहू देणार नाही. लहानपणापासूनच ती आपल्या बाळांमध्ये सद्गुणांचा संचार करेल. आज आपला भारत देश हा स्त्री शिक्षणात नित्य प्रगती करत आहे. भारताचा इतिहास अनेक शूरवीर महिलांनी भरलेला आहे. घरातील मुली बुलीपासून बाहेर निघून व्यवसाय, साहित्य, प्रशासन, पोलीस, सैन्य, खेळ इत्यादी क्षेत्रांमध्ये महिला पुढे आल्या आहेत.

संदर्भ

- १.) nandkrishnan, M² (2004). Power Initiatives in higher education. SnehPrakashan andmity Foundation for learning. New Delhi, pp. 202-25.
- २) Bal, (2004). Women scientists in India: Nowhere near the glass Ceiling in Economic and Political Weekly, August 7th, pp 3647-53.
- ३) Chanana, K (1988). Social change or social reform: the education of women in Pre- independence India in K. Chanana (ed). Socialisation, Education and Women: Explorations in gender identity
- ४) Economic and Political Weekly (2007), Vol. XLII, No. 7, February, 17-23.
- ५) University Grants Commission (2003). Annual Report 2002-03. University Grants Commission, New Delhi
- ६) नीरज जैन, जागतिकीकरण की नवी गुलामगिरी, लोकायत प्रकाशन, २०१३, P.No.११-२७
- ७) डॉ. गोविंद पानसरे विवर्ण शिक्षणव्यवस्था, भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष, आंदोलन शास्त्र विकाससाठी, अंक जानेवारी-फेब्रुवारी २०१२
- ८) भाई वैद्य, संपूर्ण शिक्षण, समाजवादी अध्यापक सभा प्रबोधन प्रकाशन, ज्योती टी.एस.वनी विलेपारक, अहमदनगर २००९